

CETATEA ALBA IULIA ÎN SECOLELE XI—XV. CERCETĂRI VECHI ȘI NOI

ADRIAN ANDREI RUSU

Istoriografia care a tratat subiectul enunțat în titlul nostru este destul de bogată. Până la cel de-al doilea război mondial, problematica cetății a fost constant amestecată cu istoria orașului. Puținele sugestii serioase, formulate în literatura istorică maghiară, au fost preluate parțial ori deloc de către istoriografia română.

Începutul istoriografiei românești a fost stângaci și romantic. În anul 1962 se afirma, spre exemplu, că prima cetate medievală trebuia să fi fost de pământ și lemn, probabil în preajma catedralei episcopale¹. Ideea era clădită și pe opinia, formulată cu aproape un deceniu înainte de către Kurt Horedt, referitoare la o fortificație „avară”². În 1975, Gh. Anghel se lansa într-o serie de cercetări mai ample privind fortificațiile de la Alba Iulia. El ajungea la concluzia că pe teritoriul orașului existaseră nu mai puțin de *cinci* cetăți. Cea dintâi fusese castrul Legiunii a XIII-a Gemina. A urmat o fortificație premaghiară de pământ și lemn, preluată apoi de către regalitatea maghiară arpadiană și transformată în centrul politico-administrativ al comitatului Alba. O vreme aici și-au avut sediul și voievozii Transilvaniei și tot aici a fost întemeiată episcopia catolică. Invazia tătară a provocat distrugerea totală a acelei cetăți și abandonarea localității în stăpânirea deplină a episcopiei. Aproximativ între 1241 și mijlocul secolului al XIV-lea, susținea în continuare Gh. Anghel, episcopia nu a avut o cetate. Abia la mijlocul secolului din urmă, cetatea pare să funcționeze împotriva regelui Ludovic I de Anjou. În istoria cetății, importante au mai fost deciziile din anii 1467 ale regelui Matia Corvinul, pentru dărâmarea fortificațiilor cetății ca pedeapsă pentru participarea episcopului la rebeliunea împotriva sa, și aceea din anul 1516, a regelui Vladislav al II-lea Jagello, pentru refacerea și repararea cetății. Deși nu există nici un fel de trimiteri bibliografice la surse primare, se poate ușor constata că informațiile de natură istorică pe care Gh. Anghel le folosește amintesc în mod frapant de cele utilizate în anul 1868 de către P. Szathmáry Károly³. Informațiile de sec. XIX s-au transmis istoricului albaiulian prin intermediul unei traduceri efectuate probabil de către Eugen Hulea⁴. Gh. Anghel adaugă informații arheologice și observații de parament care aparțineau în cea mai mare parte unor re-

¹ Al. Popa, I. Berciu, *Cetatea Alba Iulia*, București, 1962, p. 29—30.

² *SCIVA*, 2, 1954, 1—2, p. 494.

³ *Vasárnapi újság*, 15, 1868, 14, p. 159—162.

⁴ Menționate de Gh. Anghel, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 252.

faceri petrecute probabil în cursul secolului al XV-lea⁵. Deși era o încercare de istorie sintetică, cu date istorice esențiale, ea păcătuia prin felul puțin riguros și critic în care erau folosite datele. Alte informații erau scăpate, iar interpretările și ordonarea lor logică aveau carențe.

În anul 1979 Ștefan Pascu transpunea, într-o sinteză de istorie a Transilvaniei, cele mai multe dintre afirmațiile lui Gh. Anghel. Autorul subliniază îndeosebi caracterul „voievodal” și țărănesc al cetății din sec. X—XI, în care existau fortificații de pământ. După tătari fortificațiile au fost un timp părăsite, apoi la sfârșitul secolului al XIII-lea a apărut un donjon, echivalat cu *arx*-ul, iar la începutul veacului următor o „cetate propriu-zisă”⁶.

La acestea, studiul din același an 1979 al lui Mircea Rusu a venit ca o salutară punere în ordine. Bazat pe informația dată de o hartă a arhitectului italian G.A. Visconti și pe o mai atentă cercetare de parament, susținea că, în fapt, cetatea medievală de la Alba Iulia nu a fost decât vechiul castru al legiunii romane. Reluarea medievală a însemnat suprapunerea zidurilor, folosirea unor porți și a unor turnuri. Începuturile cetății medievale s-au produs în secolul al X-lea. Pentru Mircea Rusu nu mai există nici un fel de cetate medievală de pământ la Alba Iulia. El amintește doar ca o creație târzie „citadela” din colțul de sud-vest al castrului, „kendervár”-ul cunoscut și lui Gh. Anghel, fără să-i dea altă semnificație decât târzie, eventual de secol XVII⁷.

Gh. Anghel a revenit asupra subiectului, prin două articole apărute în anii 1983 și 1985. În esență, el își însușea opiniile lui M. Rusu. Aducea în plus un plan socotit ca aparținând vremurilor lui Gabriel Bethlen, plan în care apăreau elemente noi de apărare pe incintă. Cercetarea lui de teren devenea mai consistentă, prilej cu care au fost fotografiate și descrise urmele zidului castrului în dreptul palatului episcopal și trei porți medievale: una pe latura de nord, în palatul Apor, și celelalte două suprapuse pe latura de sud⁸. Din păcate, unele date mai vechi utilizate în articolele precedente ale aceluiași autor au fost în mod nejustificat uitate ori s-au modificat după criteriile de neînțeles.

Între timp apărea la Cluj teza de doctorat a istoricului de artă Andrei Kovács. Datorită condițiilor specifice de întocmire și distribuție, lucrarea nu a fost cunoscută decât într-un cerc foarte restrâns. Deși tema principală a tezei a fost aceea a arhitecturii transilvane din vremea lui Gabriel Bethlen, autorul nu a ocolit nici moștenirea mai veche a cetății Alba Iulia. Să reținem câteva observații extrem de utile. Prin analiza comparată a planurilor cetății, realizate în anul 1687⁹ și 1711, el avansează ideea potrivit căreia fortificația din jurul catedralei a fost înălțată, probabil, în timpul răscoalei conduse de către Francisc Rákóczi al II-lea¹⁰.

⁵ *Ibidem*, p. 245—269.

⁶ Vezi Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 181—182, 238.

⁷ M. Rusu, în *AIIA*, XXII, 1979, p. 47—70.

⁸ Gh. Anghel, *Fortifications médiévales d'Alba Iulia*, în *Chateau Gaillard*, XI, 1983, p. 19—28; idem, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 113—122.

⁹ Același pe care Gh. Anghel îl datase eronat în vremurile principelui Gabriel Bethlen (vezi *op. cit.*, p. 116).

¹⁰ *Construcții patronate de Gabriel Bethlen*. Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1984, p. 4.

Având în vedere însă că, potrivit aceluiași autor, în planul din 1687 interiorul cetății a fost desenat contradictoriu și superficial, nu se poate exclude posibilitatea existenței unei fortificații mai vechi. Pe de altă parte, din punct de vedere militar, ar fi fost imposibil ca o linie de fortificație interioară, în orice stare ar fi fost ea, să fie trecută cu vederea. Latura lungă a valului de pământ prezintă un ieșind triunghiular care amintește destul de bine de conturul unui bastion în stil Vauban.

A. Kovács considera, cu justificată prudență, că cetatea a fost făcută în mai multe reprize, din care ultima, de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, a atins perimetrul vechiului castru roman. Pe baza planurilor, autorul mai făcea remarca asupra flancării porților prin turnuri rectangulare, ce aminteau frapant de acelea ale castrelor romane¹¹.

În anul 1985, R. Heitel, care cercetase îndelung zona apropiată de catedrală, introduce un element nou. Era vorba despre un val de pământ, eventual cu o palisadă, surprins între latura de vest a catedralei, zidul castrului și al cetății medievale. Autorul cercetării arheologice susține că acel val a fost nivelat în a doua jumătate a secolului al XV-lea¹². Fără să ofere nici un fel de documentație verificabilă, autorul rămâne neconvingător. Oricum, valul de pământ așezat aproximativ în paralel cu fațada de vest a catedralei nu are nici un fel de logică pentru topografia medievală.

În același an vedea lumina tiparului una dintre ultimele cărți ale lui Balogh Jolán. În paginile ei se regăsesc informații de sec. XVI—XVII, dar cu trimiteri către realități mai vechi. Interesantă este menționarea în 1576 a unui zid, interpretat de către autoare ca aparținând unei „cetăți interioare” care înconjura catedrala și vechiul palat episcopal¹³. Rezultă de asemenea că existau încă palânci care urmau să fie transformate în ziduri, la sfârșitul secolului al XVI-lea¹⁴. Încă un lucru de corectat: kendervárul, pe care unii istorici români îl bănuiau ca desemnând fortificația din jurul catedralei, era situat pe aceeași latură a castrului, dar în colțul opus. Acolo fusese vechiul arsenal al cetății târzii, iar la 1630 se scria explicit: *domo nostrae armamentariae, vulgo Kende Vár dicte*¹⁵. În legătură cu interiorul cetății, se publică pentru prima oară planul mănăstirii dominicane din cetate realizat de către Fr. Massimo Milanesi, în anul 1586. Mănăstirea fusese dăruită, după informația adunată de către Balogh Jolán, în 1580 iezuiților¹⁶. Despre acest monument, dispărut la sfârșitul secolului al XIX-lea, existase o încercare de restituire, înfăptuită de către Ioan Șerban¹⁷. Pe planul realizat de Milanesi se distinge clar un claustru adosat la nord de biserica mănăstirii. Aripa de est și de

¹¹ *Ibidem*, p. 10—11.

¹² R. Heitel, în *SCIVA*, 36, 1985, 3, p. 219—229.

¹³ Balogh Jolán, *Kolozsvári köfaragó műhelyek. XVI. század*, Budapest, 1985, p. 279.

¹⁴ *Ibidem*, p. 280. Mai reținem și o corectură în legătură cu așa-zisul plan pe care Paolo da Mirandola l-ar fi pregătit cetății în 1571 (cf. Gh. Anghel, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 257), când de fapt planul în cauză se referea la cetatea Gilău (J. Balogh, *op. cit.*, p. 279).

¹⁵ *Ibidem*, p. 282.

¹⁶ *Ibidem*, p. 203, 269.

¹⁷ I. Șerban, în *Apulum*, XIII, 1977, p. 313—333.

nord este compusă din clădiri compartimentate. După o primă sală mare, pe aripa de est, urmează o construcție ieșită din front care pare să fie absida dreptunghiulară, cu contraforți de colț, a unei capele. Curtea este înconjurată de un coridor (deambulator) format de stâlpi surmontați de arce. Biserica, așa cum este desenată, nu trădează o fază de secol XIII (romanice târziu ori gotic timpuriu). Planul ei poate fi încadrat cel mai devreme în secolul al XIV-lea. Surprinzătoare sunt clădirile care se adosează spre vest și nord de claustrul propriu-zis. Dimensiunile lor depășesc întregul ansamblu mănăstiresc. Forma lor este aceea a unor careuri de încăperi care înconjoară curți interioare. După toate semnele, proiectul nu a fost dus la bun sfârșit.

Peste alți doi ani, apărea un alt volum de interes pentru istoriografia Albei. Este vorba despre volumul al II-lea din monumentală geografie istorică a Ungariei medievale în vremea regilor Arpadieni, semnat de către Györffy György¹⁸. Urmând metodologia deja dezvoltată de primul volum, istoricul a pus teme aproape exclusiv pe informațiile scrise și pe toponomastică. Înțelegem din paginile redicate Albei că o cetate exista până la începuturile secolului al XIII-lea. Situația ei în colțul de sud-vest a vechiului castru roman este sigură. Episcopia s-a instalat în cetatea preexistentă, rezidență a comitelui de Alba, poate și a voievozilor Transilvaniei¹⁹. La fel de vag este amintită refacerea de după tătari²⁰. Evenimentele militare din anii 1277 și 1308 nu le poate interpreta ca fiind legate de o anumită cetate. Mai relevantă pentru reconstituirea imaginată de Györffy este harta Albei de la începutul secolului al XIV-lea²¹. Suprapunerea cu castrul roman este integrală și certă. Fortificațiile din jurul palatului și catedralei sunt transferate de pe harta Visconti în secolul angevin. Poarta Sf. Gheorghe este așezată în locul porții Sf. Mihail, care lipsește cu totul. În interiorul cetății, certă este doar localizarea mănăstirii dominicană cu hramul Sf. Maria (viitoarea mănăstire a iezuiților ori biserica Báthory) (prima mențiune din 1289). Locul mănăstirii Sf. Ștefan Martirul aparținătoare augustinilor (1293) este nesigur, în timp ce al mănăstirii călugărițelor benedictine cu hramul Sf. Duh (1294)²² este, după opinia noastră, hazardată. Mențiunea preotului orașului (1332) ridică problema unei biserici parohiale, din păcate nelocalizată. Cartarea lui Györffy datorează prea mult afirmațiilor neverificabile ale lui Imets Jako²³ și Bitay Árpád²⁴, ambele publicate înainte de 1918.

Alte constatări istoriografice privitoare la cetatea de la Alba Iulia au fost formulate în anul 1992, cu prilejul unui simpozion dedicat cetăților episcopale din Europa Centrală și de Est. Dacă intervenția semnată

¹⁸ *Az Árpád-kori Magyarországnak történeti földrajza*, II, Budapesta, 1984. Nu ne-a fost accesibilă lucrarea lui K. Horedt, *Zur Entstehung mittelalterlichen Städte im Karpatenbogen. Die Anfänge von Karlsburg (Alba Iulia) und Klausenburg (Cluj-Napoca) in Siebenbürgen*, în *Stadtkernforschung* (Hg. H. Jäger), Köln—Wien, 1987, p. 197—211.

¹⁹ *Ibidem*, p. 155.

²⁰ *Ibidem*, p. 118.

²¹ *Ibidem*, p. 156.

²² *Ibidem*, p. 151.

²³ *A régi Fejervár fekvése és részei*, în *Az alsófehér megyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület évkönyve*, XI, 1908, p. 19—33.

²⁴ *Az Alba Iulia-i R. Kat. székesegyház és környéke* (f. l., 1936?), p. 5—7.

de mine a fost doar o scurtă retrospectivă critică asupra stadiului cercetărilor asupra tuturor cetăților episcopale din România, inclusiv Alba Iulia²⁵, comunicarea lui Andrei Kovács a scos la iveală o serie de lucruri noi. Poarta de est, cu numele Sf. Gheorghe, fusese vechea *porta praetoria*. Poarta opusă, a Sf. Mihail, era *porta decumana*. Pe latura de sud se găsea *porta principalis dextra*. Documentul din 1469, care pretindea existența unei porunci a regelui Matia pentru dărâmarea fortificației de la Alba Iulia, drept pedeapsă pentru participarea la rebeliunea condusă de către voievodul Transilvaniei, este în fapt o lectură greșită. Lui A. Kovács i se pare că toate turnurile prismatice, figurate pe harta anonimului italian din 1687, se potrivesc arhitecturii militare inaugurate ca urmare a pericolului turcesc de la începutul secolului al XV-lea.

În ceea ce privește catedrala și împrejurimile ei fortificate, se reinterpretează lectura aceluia *arx* din 1291, pusă pentru prima dată în circulație de către Entz Géza²⁶. Termenul nu se referă la o „fortificație“, ci pur și simplu la arcele bolților catedralei. Identitatea „kendervár“-ului este din nou afirmată corect.

În ceea ce privește stăpânirea cetății, ea pare a fi împărțită între episcop și capitu. Primul posedă jumătatea de vest, cu poarta Sf. Mihail, cel de-al doilea jumătatea de est, cu poarta Sf. Gheorghe²⁷. Cea mai mare parte a informațiilor și interpretărilor, alături de altele, privitoare la topografia internă a cetății, s-au publicat apoi și într-un volum dedicat croșnicarului Szamosközi²⁸.

Excursul istoriografic pe care l-am întreprins a fost menit să constate stadiul cunoștințelor asupra cetății medievale timpurii de la Alba Iulia. Constatăm astfel că informația documentară de epocă a fost întru totul adunată și interpretată. Ceea ce mai poate aduce viitorul este doar informație documentară târzie, cu referiri directe ori indirecte asupra realităților istorice timpurii.

Să încercăm deci o sinteză comentată, în legătură cu această informație documentară.

Castrul roman a devenit reședință politică pentru ultimii migratori sosiți în Transilvania. Toate analogiile contemporane, mai timpurii ori mai târzii, ne fac să fim convinși că, indiferent de importanța politică a centrului la care ne referim (fie el bulgar, maghiar, peceneg ori român), el nu a fost capabil să asigure acoperirea, nici demografică și nici militară, a întregii suprafețe a vechiului castru roman.

La începutul secolului al XI-lea, Alba a fost cucerită de trupele regelui Ștefan I al Ungariei. Recunoscându-i importanța, regele întemeiază

²⁵ A. A. Rusu, *Die Bischofsburgen auf dem Gebiet Rumäniens (Der Stand der Forschung)*, în vol. *Bischöfliche Burgen und Residenzen im Mittelalter*. Resumées der Vorträge. 3. Castrum Bene-Konferenz. 10—13. Juni 1992. Pécs, p. 107—111.

²⁶ *Die Baukunst Transilvaniens im 11—13. Jahrhundert*, în *Acta Historiae Artium*, Budapeșt, 14, fasc. 3—4, 1968.

²⁷ A. Kovács, *Die mittelalterliche Topographie der Burg von Alba Iulia (Weissenburg)*, în vol. *Bischöfliche Burgen und Residenzen im Mittelalter*. Resumées der Vorträge. 3. Castrum Bene-Konferenz. 10—13. Juni 1992. Pécs, p. 120—122.

²⁸ Idem, în István Szamosközy, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum 1593. Inscriptiones Romanae in lapidibus antiquis Albae Iuliae et circa locorum 1598*. Szeged, Scriptum Kft, 1992, p. 25—32.

aici episcopia catolică a Transilvaniei. Acest lucru trebuie subliniat cu tărie, căci aceasta însemna pe de-o parte preeminența Albei în raport cu toate celelalte centre de comitat ale Transilvaniei, iar pe de altă parte, că ea întrunea condițiile materiale solicitate de Biserica catolică pentru instituirea acolo a unui centru episcopal. În Europa timpului nu existau cazuri în care episcopul să se instaleze în locuri fără importanță, de regulă orașe. Instituția ecleziastică a funcționat în paralel cu aceea a comitelui de comitat (*comes comitatus*, megyeispánság) și a sistemului de comitat de castru (*comitatus castris*, várispánság). Voievozii Transilvaniei au cumulat această demnitate cu aceea de comiți ai comitatului Alba. Poziționarea catedralei în perimetrul vechiului castru, respectiv în colțul de sud-vest, trădează topografia aproximativă a cetății medievale.

În anul 1241, Alba Iulia este distrusă în mod catastrofal de către invazia tătară. Rogerius amintește de cetate, biserici și palate. Încă dinainte, la fel ca și celelalte vechi castre regale, Alba și-a pierdut majoritatea pământurilor și categoriile sociale care depindeau direct de ea. Așa se face că invazia tătară a încununat procesul de disoluție a organizării regale, în favoarea comitatului nobiliar. În cazul Albei, cei care vor profita de acest proces complex nu vor fi nobilii locali, ci episcopii din cetate.

După invazia tătară nu poate fi vorba despre continuitatea folosinței vechii cetăți. Documentele trădează două aspecte majore. Cel mai important a fost transferul juridic al stăpânirilor regale de la Alba în mâna episcopilor. Continuă menționarea *pământurilor cetății Alba (terrīs castris Albe)*. Din informația adunată de către Györffy rezultă că este vorba de un șir de șapte atestări²⁹. Toate, *fără excepție*, menționează numai *posesiunile cetății* și niciodată cetatea în sine. Fenomenul este firesc și nici măcar singular. Peste tot în cuprinsul regatului maghiar, inclusiv în alte părți ale Transilvaniei, distrugerea cetăților nu a șters automat vechile realități legate de ele. Le întâlnim în documente și după 1241, cu atât mai mult cu cât erau proprietăți ori categorii sociale care urmau să-și găsească noi destine, independente de acelea în care s-au născut³⁰.

În ceea ce privește episcopia, ea cunoaște, în aceeași jumătate a doua a veacului al XIII-lea, șantierele de refacere a catedralei și atacurile din 1277 și 1308 îndreptate împotriva ei. Cu ocazia nici unuia dintre aceste evenimente nu se face nici cea mai mică referință asupra vreunei cetăți. Să mai remarcăm că, în procesul intentat pentru recuperarea valorilor pierdute cu prilejul evenimentelor din 1277, se specifica cu lux de amănunte ceea ce fusese distrus ori jefuit³¹. Încă un lucru, nebăgat în seamă decât de Entz G.: în 1308, sașii atacatori se opresc *ad cancellos* și la sacristia catedralei³². Ce va fi însemnat acel termen decât sensul său propriu (îngrăditură, barieră)? Nu putem pierde din vedere nici existența aproape obligatorie a unui clastru episcopal, care să asigure intimitatea vieții rezidenței religioase, dincolo de sarcinile ei publice.

Pentru activitatea constructivă a episcopilor mai posedăm două indicii prețioase. Primul este legat de (re)construcția palatului episcopal, care trebuie să fi apărut odată cu șantierul catedralei romanice târzii.

²⁹ Idem, *op. cit.*, p. 149—150.

³⁰ A. A. Rusu, în *AIIA*, XXIII, 1980, p. 64.

³¹ Gy. Györffy, *op. cit.*, p. 149.

³² G. Entz, *A gyulafehérvári székesegyház*, Budapest, 1958, p. 115.

Se menționează la 1287³³ și din nou în anul 1308 când el exista într-o anume formă care avea să-l ispitească pe voievodul rebel Ladislau Kan³⁴. Pentru oarecari similitudini constructive, nu de detaliu, avem deja la dispoziție cercetările de la palatul episcopal din Oradea³⁵. Apoi, tot la sfârșitul aceluiași secol al XIII-lea, mai precis după 1276, episcopii au înălțat cetatea de la Tăuți³⁶, fortificație care nu poate fi altfel interpretată decât construită din necesități de refugiu. Dacă Tăuțiul era construit cu piatră, în schimb cetatea de la Florești, apărută cam în aceleași vremuri, folosea din plin doar lemnul pentru elementele ei de apărare³⁷. Ansamblul acestei politici de construcții mărturisește o preocupare primordială pentru catedrală și ambianța ei funcțională și una secundară pentru apărare, oricum un *anume* tip de apărare care nu se preocupă de oraș.

Cea dintâi menționare a cetății episcopale datează din toamna anului 1349³⁸. Bănuim că ea nu data de multă vreme³⁹. Momentul potrivit îl considerăm a fi acela care a dezangajat episcopia de la marile investiții de la catedrală, conjugat poate cu conflictul avut cu voievodul Transilvaniei, Toma Szécseny. Corul gotic și supraînălțarea turnului de sud au fost finalizate în vremurile episcopatului lui Andrei Széchy (1340—1356)⁴⁰, iar conflictul cu voievodul și castelanii săi a avut loc în 1341. Această ultimă dată este de subliniat, deoarece atunci a fost arsă o parte a orașului (*ipsam civitatem in parte ignis incendio concremari*)⁴¹. Termenul de cetate s-a fixat destul de greu, dacă privim documentele secolului al XIV-lea. Chiar și cu prilejul emisiunilor regale din Alba Iulia, nu se numește explicit caracterul așezării⁴².

Mijlocul secolului al XIV-lea este un reper care se confirmă și prin analogii. Oradea episcopală era cetate înainte de anul 1376⁴³, Clujul avea probabil și el o incintă databilă ante 1377⁴⁴. Episcopia orădeană era mai bogată, iar Clujul avea privilegiile orășenești din 1316.

S-a „uitat“ încă un act din anul 1429 care face referiri la distrugerii provocate de către turci la Alba Iulia⁴⁵, cu prilejul incursiunii din anul precedent. Dacă nu se scrie nimic despre cetate, documentul trădează măcar vulnerabilitatea ei. Legătura lui Iancu de Hunedoara cu cetatea Alba Iulia nu are, după părerea noastră, temeieri. A fost vorba doar de grija pentru bunurile patrimoniale ale episcopiei, manifestată de Iancu

³³ A. Kovács, *op. cit.*, p. 27.

³⁴ Gy. Györffy, *op. cit.*, p. 157.

³⁵ A. A. Rusu, în *Crisia*, XXI, 1992, pl. III.

³⁶ Vezi Gh. Anghel, I. Berciu, *Cetatea feudală de la Tăuți (judetul Alba)*, în *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie*, 1964, II, București, 1970, p. 196—208; G. Anghel, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII—XVI*. Cluj-Napoca, 1986, p. 180—189.

³⁷ A. A. Rusu, în *EphemNap*, III, 1993, p. 283—291.

³⁸ 8 noiembrie 1349. *DIR.C.* XIV, IV, nr. 756, p. 520.

³⁹ Gh. Anghel (*Fortificații...*, p. 73) o datează la sfârșitul secolului al XIII-lea — începutul secolului al XIV-lea.

⁴⁰ G. Entz, *op. cit.*, p. 115—116.

⁴¹ *DIR.C.* XIV, IV, nr. 61, p. 595.

⁴² Între 11 octombrie și 5 noiembrie, regele Ludovic I a rezidat în localitate, numind-o consecvent doar cu numele ei propriu, fără alt denominativ.

⁴³ Balogh Jolán, *Varadinum. Várad vára*, II, Budapest, 1982, p. 305.

⁴⁴ A. A. Rusu, în *Studia*, XXV, 1980, 1, p. 12.

⁴⁵ G. Entz, *op. cit.*, p. 184.

în calitate de guvernant și de ctitor interesat. În anul 1461 cetatea este sigur extinsă pe *întregul perimetru al castrului roman*, deoarece poarta Sf. Gheorghe era în funcție⁴⁶.

În secolul al XIV-lea și în prima jumătate a celui de-al XV-lea, realitatea documentară nouă care își caută loc în dezvoltarea cetății și a localității Alba este *civitas*-ul. Dacă în 1319 este menționat un *villicus*, alături de un *cives*⁴⁷, în 1341 se vorbește despre *civitatem nostram Albam*⁴⁸. Întrebarea care se pune este dacă această așezare cu titlu declarat de oraș se afla situată în interiorul vechiului castru roman ori în exteriorul său, cel mai probabil spre vest. Dacă cităm un document din anul 1467, erau două realități suprapuse ori paralele: *hospites et incole dicte civitatis et castrii*⁴⁹. Elementele care se referă la cele două realități sunt contradictorii. Desemnarea unui castelan era potrivită unei cetăți, nu unui oraș, organizat, chiar și sub tutelă nobiliară, sub alte autorități⁵⁰. După secolul al XV-lea, în interiorul cetății sunt localizabile unele clădiri, dar spațiul de lângă ele este adesea aerisit de grădini⁵¹. Niciodată numele ori loturile unor simpli orașeni nu pot fi așezate sigur în interiorul cetății. Alba a avut două biserici parohiale: a Sf. Fecioare și a Sf. Nicolae. Ambele se găseau însă în afara cetății, localizate în suburbiul de vest. Mai știm apoi că o piață (*forum*) se găsea exact în fața porții Sf. Mihail⁵². Intervine apoi un alt element de noutate, semnalat de A. Kovács, anume pecetea medievală a orașului Alba Iulia. Ea înfățișează pe Arhanghelul Mihail în picioare pe un balaur pe care îl străpunge cu o lance. În planul secund se distinge o poartă cu două turnuri de flancare. Cea mai veche pecete cunoscută datează probabil din secolul al XV-lea, oricum anterior ridicării barbacanei în forma literei M care apare pe planul Visconti, dar iconografia ei s-a păstrat în stema orașului până târziu, în secolul al XIX-lea⁵³. Orașul „exterior“ a avut fortificațiile sale proprii care erau descrise explicit în 1674⁵⁴. Din acest motiv este cazul să privim cu discernământ informațiile târzii privitoare la elementele de apărare. Cea mai discutabilă ar putea fi, spre exemplu, referința despre palânci dintr-un document emis de către Mihai Viteazul⁵⁵. Fără să avem posibilitatea unei tranșări definitive a problemei raportului dintre cetate și oraș la Alba Iulia, ni se pare că informațiile care ne stau la dispoziție înclină mai mult către realitatea unui oraș *exterior* castrului roman și cetății medievale.

Aglomerarea datelor documentare de la începutul secolului al XVI-lea ne îngăduie să ne referim, alături de construcții noi făcute la cetate (ex. barbacana din fața porții Sf. Gheorghe, construită de capitlu

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Iczkovits Emma, *Az Erdélyi Fehér megye a középkorban*, Budapest, 1939, p. 33.

⁴⁸ *DIR.C.XIV*, IV, nr. 54, p. 585.

⁴⁹ Iczkovits Emma, *op. cit.*, p. 34.

⁵⁰ Primul castelan este atestat în anul 1461, dar concomitent (1400, 1450, 1467, 1489) vor apare și juzii orașului. La sfârșitul veacului XV sunt menționați și jurații. Iczkovits Emma, *loc. cit.*

⁵¹ A. Kovács, *op. cit.*, passim.

⁵² *Ibidem*, p. 31—32.

⁵³ Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 497, pl. CXLV nr. 4.

⁵⁴ Cf. supra, nota 23.

⁵⁵ J. Balogh, *Kolozsvári köfaragó...*, p. 280.

în 1504)⁵⁶, la suprînălțări de ziduri și la reparații⁵⁷. Un desen din 1576 relevă faptul că turnurile de incintă erau acoperite⁵⁸.

Tot ceea ce am putea sistematiza ori reinterpretă din informația documentară scrisă are deja o limită care ar fi greu de depășit. De aceea recursul la cercetarea arheologică este obligatoriu. Din păcate, după decenii întregi de arheologie modernă, Alba Iulia este astăzi unul dintre siturile arheologice nu numai foarte puțin cunoscut, dar și deficitar cercetat și restituit. Cercetările însoțitoare de restaurări întreprinse la catedrală înainte de 1918 au produs doar ipoteze de faze de construcție, fără detalii cronologice de natură corect arheologică. În 1953, D. Protase stabilește primele repere stratigrafice din interior. Cea mai frapantă situație întâlnită sunt mormintele secolului XII, aflate grupate mai ales spre nord-vestul actualei catedrale. Dincolo de ele, depunerile mai târzii par să fi fost curățată. Nici o construcție medievală nu a fost întâlnită⁵⁹. Peste un deceniu Gh. Anghel semnalează bordeie care par să fie contemporane cu cimitirul. Pe teritoriul castrului ele se grupau mai mult în partea central-estică⁶⁰. Toate celelalte materiale arheologice mai târzii au fost neglijate. Gruparea locuințelor este confirmată și din cercetări ulterioare⁶¹.

Cercetările din preajma catedralei și din alte câteva puncte au fost conduse de către Radu Heitel. După mai mult de un deceniu de cercetări, rezultatele se lasă așteptate, unele interpretări sunt contradictorii ori neverosimile prin lipsa unor documentații științifice probatorii⁶².

Ceea ce ar trebui să știm despre Alba ar fi în primul rând topografia vechiului castru legionar. Traseul său a fost marcat destul de aproximativ pe hărți, la fel ca și fragmentele de ziduri romane, identificate în cursul unor campanii mai vechi ori săpături întâmplătoare, comunicate în așa fel încât să devină utilizabile. Nici identificarea unei porți nu a produs nici cel mai mic comentariu privind mobilarea ipotetică a interitoriului său⁶³. Operația s-ar impune cu atât mai mult cu cât, printre altele, una dintre ipotezele afirmate cu privirile la rotonda din sudul catedralei de secol XI, pretinde că ar fi vorba despre un turn (?) ori altă construcție romană reutilizată⁶⁴.

Mai departe, cartarea extensiunii cimitirului din jurul catedralei, a orizonturilor de locuire din diferite perioade ale evului mediu timpuriu, sunt în măsură să asigure alte date prețioase. Să ne referim spre exemplu la o cercetare făcută de Vasile Moga în partea interioară a porții de

⁵⁶ A. Kovács, *op. cit.*, p. 26.

⁵⁷ Menționate la 1516. Vezi în detaliu la Gh. Anghel, *Fortificații...*, p. 74.

⁵⁸ G. Entz, *op. cit.*, p. 41, 42, 121, fig. 30.

⁵⁹ D. Protase, în *SCȘCluj*, VII, 1956, 1—4, p. 15—43.

⁶⁰ Gh. Anghel, în *Apulum*, VII/1, 1968, p. 469—481.

⁶¹ S. Haimovici, M. Blăjan, în *EphemNap* 1, 1992, p. 207—230.

⁶² Radu R. Heitel, în *SCIVA*, 36, 1985, 3, p. 219—229; idem, în *Materiale*, XVI, 1986, p. 187—189.

⁶³ Vezi V. Moga, *Din istoria militară a Daciei române. Legiunea XIII Gemina*, Cluj-Napoca, 1985, p. 34—40.

⁶⁴ Sursa inițială a acestor ipoteze este Radu Heitel, cu toate că autorul nu a fost consecvent cu sine în afirmarea acestei idei. Pentru ipoteza „romană” vezi R. Heitel, în *RRHA, Beaux-Arts*, XII, 1975, p. 5—6. Oricum, constatăm că ea a prins și se afirmă ca atare. Vezi M. Rusu, *op. cit.*, p. 60; V. Moga, *De la Apulum la Alba Iulia. Fortificațiile orașului*, București, 1987, p. 80.

sud a castrului⁶⁵. În profilul de nord al acestei secțiuni, publicat de Mihai Blăjan, rezultă că, în chiar cadrul ei, funcționa o locuință databilă în sec. X⁶⁶. Importanța acestei descoperiri nu a fost pusă în evidență. Or, ea demonstrează, fără nici un dubiu, că în vremea funcționării locuinței acea poartă a castrului era blocată și nu se circula prin ea! Acesta este deja un element care pune în cauză prioritatea porții Sf. Mihail, aflată pe latura de vest a castrului. Bănuim că această poartă trebuie să fi rămas funcțională, dacă nu de la începuturile reutilizării castrului în scopuri defensive, măcar din secolul XI.

În primăvara anului 1992, am întreprins o cercetare arheologică în preajma palatului Apor, situat, conform unor ipoteze de reconstituire formulate de către Mircea Rusu, pe latura de nord a vechiului castru roman și a cetății medievale. Pentru acest prilej ne vom referi nu la globalitatea acestor cercetări, ci la unele aspecte⁶⁷.

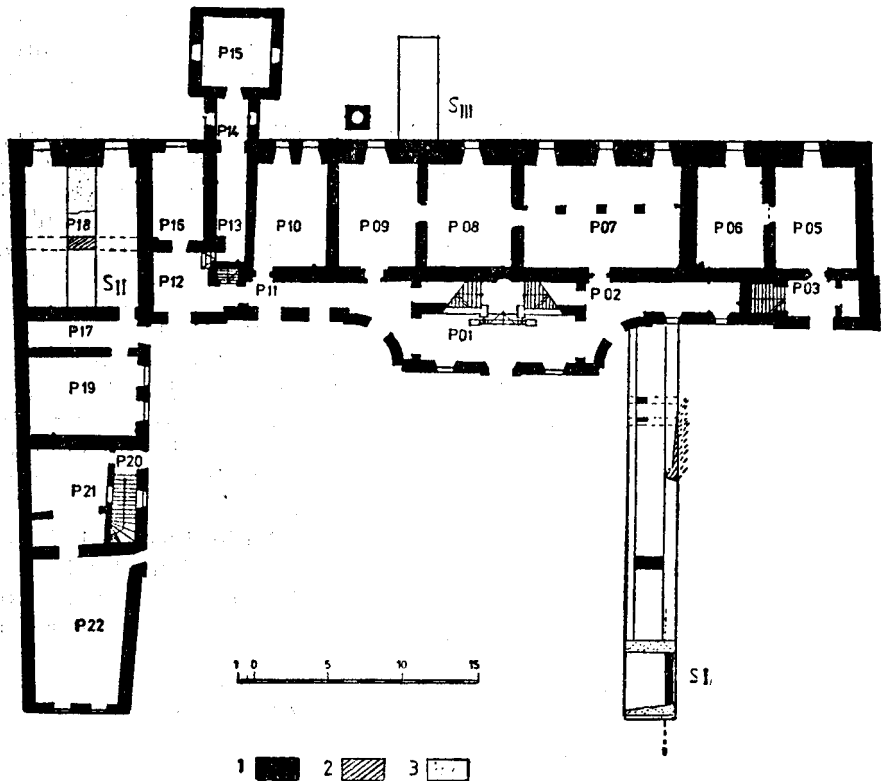

Fig. 1. Planul palatului Apor, cu plasarea secțiunilor arheologice. Legenda:
1. ziduri romane; 2. ziduri medievale anterioare construcției palatului;
3. ziduri contemporane palatului.

⁶⁵ Idem, *op. cit.*, p. 64—65.

⁶⁶ S. Haimovici, M. Blăjan, *op. cit.*, p. 219—220.

⁶⁷ Cercetarea a fost întreprinsă la comanda DMASI București. Din colectivul de cercetare au mai făcut parte V. Moga, M. Blăjan și Viorica Rusu-Bolindeț. Complexitatea și caracterul diferit al descoperirilor a impus tratarea separată a segmen-

Importante sunt secțiunile S I/1 și S III (fig. 1). Cea dintâi a fost trasată la 13,50 m de colțul de sud-est al palatului Apor, până la punctul de întâlnire cu loggia de pe fațada de sud. Reprezenta practic primul tronson al unei secțiuni mai lungi (32 m.) S III a fost trasată în exteriorul palatului (7×2,50 m), la o distanță de 34 m de colțul de nord-est al palatului și de latura de vest aflată la limita estică a portalului gotic integrat în construcția palatului. Interiorul palatului, între cele două secțiuni, nu a fost cercetat datorită adâncimii pivnițelor, adâncime care coboară sub nivelul la care apăruse în S I/1 solul viu (—3,80 m). S-a trasat în schimb secțiunea S II, în camera din colțul de nord-vest al palatului (9,50×2 m). Din păcate, acolo nu s-a descoperit decât o construcție mai veche, înglobată ulterior în palat, dar care a distrus stratigrafia care ne interesa.

În S I/1 (12×3,50 m) (fig. 2) s-a constatat că peste solul viu exista o depunere de sol antic (0,35 m), peste care a fost amenajat un prim drum roman, construit cu piatră de râu și pietriș. Judecând după maxima de înălțime a părții centrale, drumul trebuie să fi avut minimum cinci metri lățime. Orientarea și structura drumului dau convingerea că este o *via sagularis*. Spre nord, până la stratigrafia secțiunii S III, respectiv acolo unde se află acum pivnițele, trebuiau să se afle *aggerul*, un zid, împreună cu berma dintre ele și un șanț. Or, în S III se observă că nu există nici un fel de bermă de la zidul roman, ci doar o pantă de 17°, care este sigur naturală și nu provenită dintr-o amenajare artificială (fig. 3). În aceste condiții am apreciat că trebuie să interpretăm lucrurile ca provenind de la o primă fază de castru, construită doar cu pământ, căreia îi corespundeau perfect substrucții de barăci de lemn din S I/2. *Aggerul* și berma castrului s-au înscris în limitele a 11,50 m (12,50 m lățimea palatului, minus un m, extensiunea *via-ei sagularis*). Prezența unui *agger* de pământ nu este pentru prima oară semnalată la castrul Apulum⁶⁸. Mai mult chiar, M. Rusu presupunea o fază de lemn⁶⁹, iar R. Heitel descoperea la vest un val independent de zidul de piatră⁷⁰. În faza următoare, zidul de piatră al castrului a fost înălțat probabil în

telor cronologice. Devansându-ne, cunoscutul cercetător-muzeograf de la Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, specialist în arheologie dacică și romană, dr. V. Moga a publicat observațiile și concluziile sale în *Cercetări recente în castrul de la Apulum. Palatul Apor Alba Iulia*, în *Apulum*, XXVII—XXX, 1990—1993, p. 209—222. Necesitățile articolului nostru, ca și — bănuim — scăparea totală a deciptării stratigrafice din legende, ne-a determinat să reluăm profilele secțiunilor publicate de V. Moga. Ne simțim obligați să notăm că avem opinii diferite în legătură cu contextele romane publicate. Astfel, în S I/2 a fost sigur identificată o fază de construcție numai de lemn. Barăcile următoare au fost doar pe fundații de piatră și cu elevații de lemn și acoperiș de țigle (vezi fig. 5). În profilul de vest al aceleiași S I/2 au apărut clar urme de la construcții cu elevații de piatră. O fundație romană solidă a fost semnalată și în extrema de sud a clădirii fostei prefecturi (la sud-est de palatul Apor). Zidul castrului a fost fundat în vechea bermă a castrului de pământ, iar panta din fața lui aparține unei formațiuni geologice naturale, nu unui șanț de apărare artificial. Au rămas nesemnlate o serie de alte materiale, care, nouă cel puțin, ni s-au părut demne de atenție (vase romane de sticlă, un mâner de *patera*, fragmente de ceramică *terra nigra*, de *mortaria*, afumători etc.).

⁶⁸ Gh. Anghel, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 119; V. Moga, *De la Apulum...*, p. 38.

⁶⁹ M. Rusu, în *AIIA*, XXII, 1979, p. 53.

⁷⁰ R. Heitel, în *SCIVA*, 36, 1985, 3, p. 221.

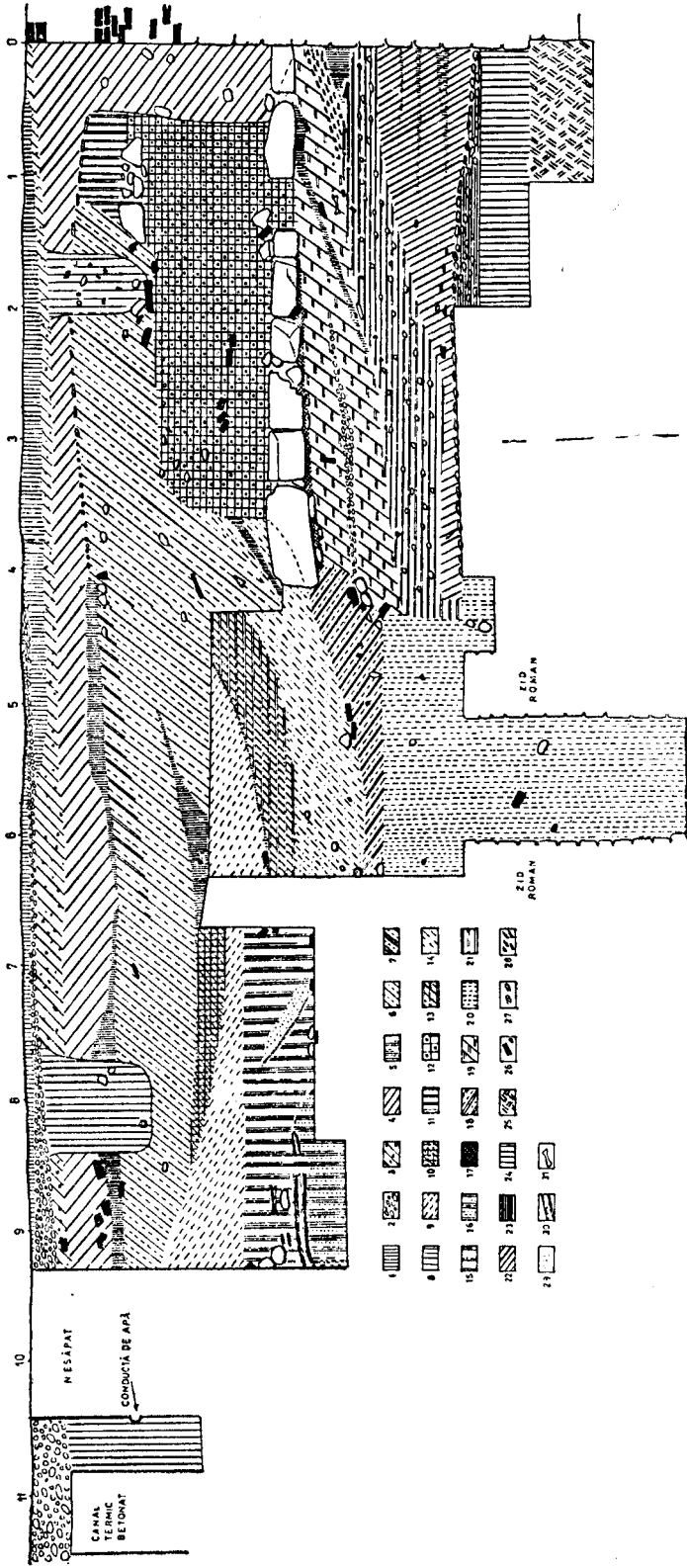
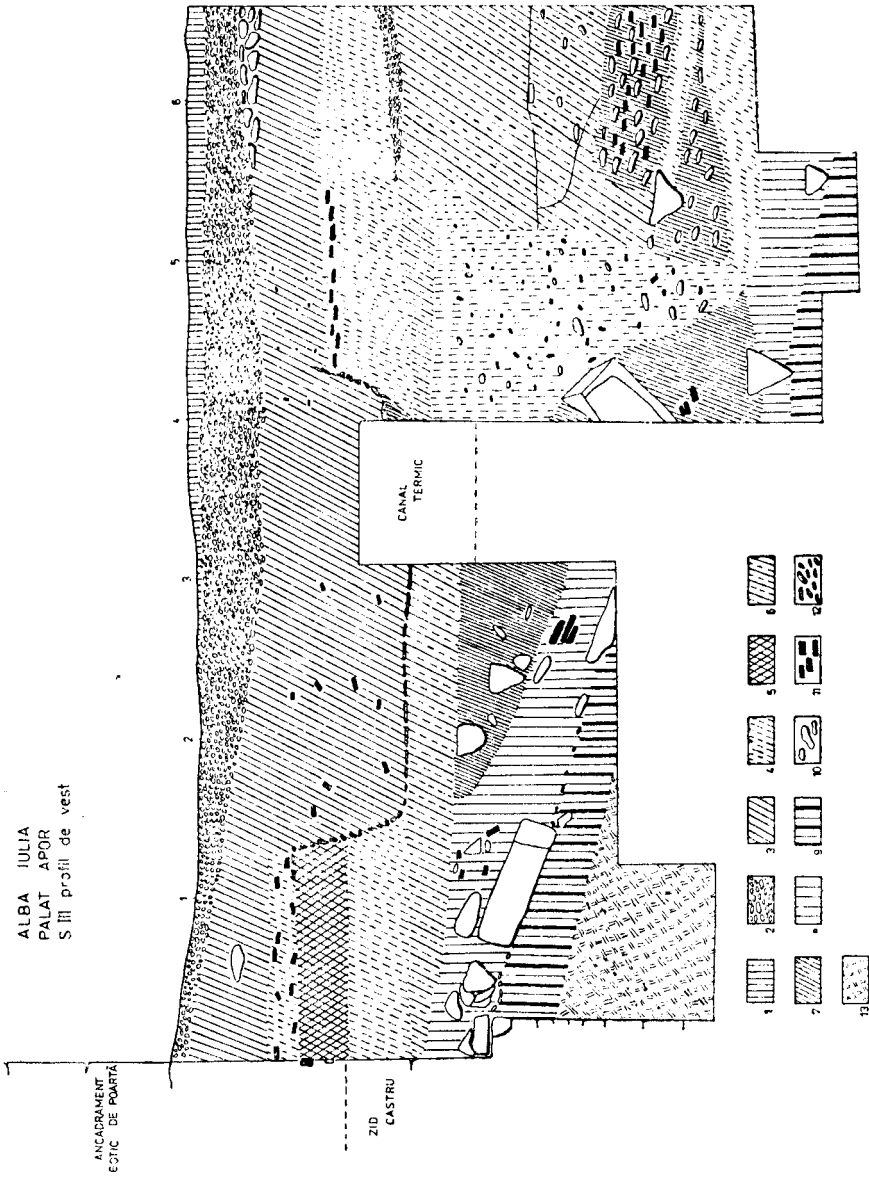

Fig. 2. Profilul de vest al secțiunii S I/1. Legenda: 1. sol actual; 2. pavaj cu pietriș; 3. nivel de umplutură; 4. lut galben; 5. nivel de umplutură sec. XVI—XVII; 6. nivel de umplutură de culoare închisă; 7. gropi moderne; 8. umplutură locuinței L₆; 9. lut ars și chirpic din locuința L₆; 10. depunere în amestec cu lut; 11. străt cenușiu cu cărbune; 12. locuința L₁₂; 13. atelierul de sticlărie; 14. străt de locuire sec. XV; 15. nivelul de călcare al atelierului de sticlărie;

16. depunere naturală; 17. umplutura locuinței de sec. XIV; 18. depunere post-romană; 19. groapă romană de canalizare; 20. al doilea nivel al *via-ei sagularis*; 21. straturi romane de umplutură; 22. prima fază a *via-ei sagularis*; 23. humus antic; 24. sol viu; 25. cărămizi romane; 26. mortar; 27. arsură; 28. fragmente mărunte de cărămidă; 29. cărbuni și cenușă; 30. oase.

mortar; 7. pământ galben-cenușiu cu mortar, cărămizi și pietre; 8. pământ galben cu piatră și mortar; 9. humus antic; 10. pietre; 11. cărămizi; 12. var curat; 13. sol viu.

Fig. 3. Profilul de vest al secțiunii S III. Legenda: 1. sol actual; 2. pietris; 3. pământ cu pietre, mortar și cărămidă; 4. nivel cu bucăți de cărămidă; 5. pământ negru-cenușiu; 6. pământ amestecat cu pigment de cărămidă și

cea mai mare parte în berma fazei precedente, oricum în fața vechiului *agger*. În S I/1, i-au corespuns acestei lucrări o nouă amenajare a *via-ei sagularis*. Ea a fost suprainălțată și extinsă parțial peste vechiul *agger*, așa încât ea avusese o lățime minimă de 9 m. Înspre interiorul castrului, această fază a fost dotată cu un canal colector construit cu ziduri de piatră legată cu mortar ($gr=0,50$ m), cu deschidere de 0,90 m și adâncime de 1,65 m. Pe fundul canalului se găseau cărămizi de format mare cu inscripția simplă LEG XIII G.

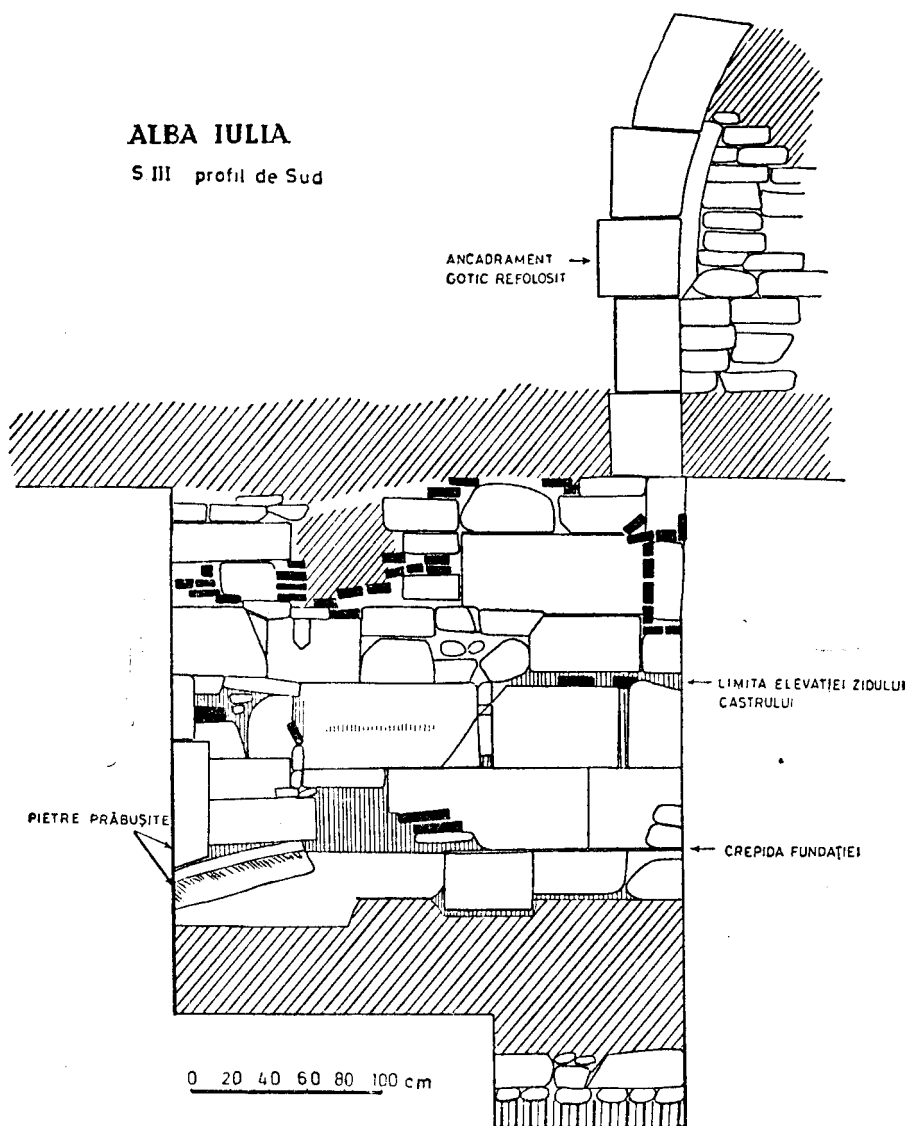

Fig. 4. Paramentul zidului de nord al palatului Apor în dreptul profilului de sud al secțiunii S III.

Extinderea *via-ei sagularis* în faza a doua a corespuns probabil unei aplatizări a vechiului *agger*. După toate probabilitățile, zidul de piatră a fost fundat în vechea bermă, până la originea pantei naturale⁷¹. Fundația s-a așezat în solul viu. Era compusă din piatră neregulată înecată în mult mortar, așezată pe un strat simplu de bolovani de râu fără mortar. La o înălțime de 1,35 m s-a lăsat o crepidă de 0,25 m, după care s-au așezat blocuri fasonate în asize regulate cu lățimea de 0,45 m (fig. 4). În S III au fost regăsite doar două asize din elevația vechiului castru. În schimb, pe panta din exteriorul castrului s-au descoperit numeroase blocuri mari de calcar, de forme neregulate ori doar cu unele fețe fasonate. Tot acolo s-au identificat două blocuri care au aparținut coronamentului vechiului zid de castru. Este vorba despre blocuri paralelipipedice care au o latură lungă, prezintă o profilatură semicirculară ($l=28$ cm, $r=15$ cm) (fig. 5)⁷². Ea forma, în paramentul zidului, un brâu continuu.

În ceea ce privește grosimea zidului castrului, ea este greu de apreciat cu precizie. Palatul Apor s-a așezat exact peste zid, iar în pivnițe nu se distinge nimic cu claritate. Ar fi posibilă o intervenție în grosimea inițială. În orice caz, grosimea oscila în jurul dimensiunii de doi metri.

Descoperirile noastre de pe latura de nord a castrului legionar comportă mai multe constatări. După câte cunoaștem, palatul Apor a fost construit la sfârșitul secolului al XVII-lea, deci *înaintea* marilor demolări necesitate de ridicarea cetății Vauban (prima jumătate a sec. XVIII). Ca urmare, demolarea zidului castrului s-a produs cândva în evul mediu. Este greu de imaginat că lucrurile să se fi petrecut în cursul secolelor XV—XVI, când știm precis că cetatea medievală era în funcție în perimetrul vechiului castru.

Pentru a ne apropia de răspuns ne vom întoarce la stratigrafia secțiunii S I/1. Constatăm astfel că, după o depunere de 0,40—0,55 m peste *via sagularis*, apare în a doua jumătate a secolului al XII-lea și la începutul secolului următor o locuință de suprafață. Locuirea se remarcă prin bogăția materialului: ceramică, inele de tâmplă, monede, oase de animale. În vremea ei, zidul castrului trebuie să fi fost în funcție. Peste această locuință se interpune apoi o depunere masivă (0,90 m) de pământ relativ curat, în care nu se găsesc alte materiale decât fragmente de cărămizi romane. Deasupra existau urme destul de evidente de locuire cu materiale care nu se încadrează în secolul al XIV-lea. Cu alte cuvinte, socotim că în a doua jumătate a secolului al XIII-lea s-a produs această dislocare de pământ. După părerea noastră ea provenea numai din vechiul *agger* roman. Operația trebuie să se fi produs numai odată cu desfacerea zidului roman și înlăturarea pământului care acoperea parte interioară a aceluiași zid.

Există și un alt argument temeinic pentru datarea demantelărilor în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. După cum bine se știe, pe atunci funcționa marele șantier al catedralei romanice. S-a observat încă din secolul al XVI-lea că proveniența pietrelor din catedrală era în cea mai

⁷¹ Situația mai este semnalată și de M. Rusu (*op. cit.*, p. 53) pentru latura de vest.

⁷² Blocuri foarte asemănătoare au fost semnalate în castrul de la Micia (O. Floca, L. Mărghitan, în *Sargetia*, VII, 1970, p. 48, fig. 5).

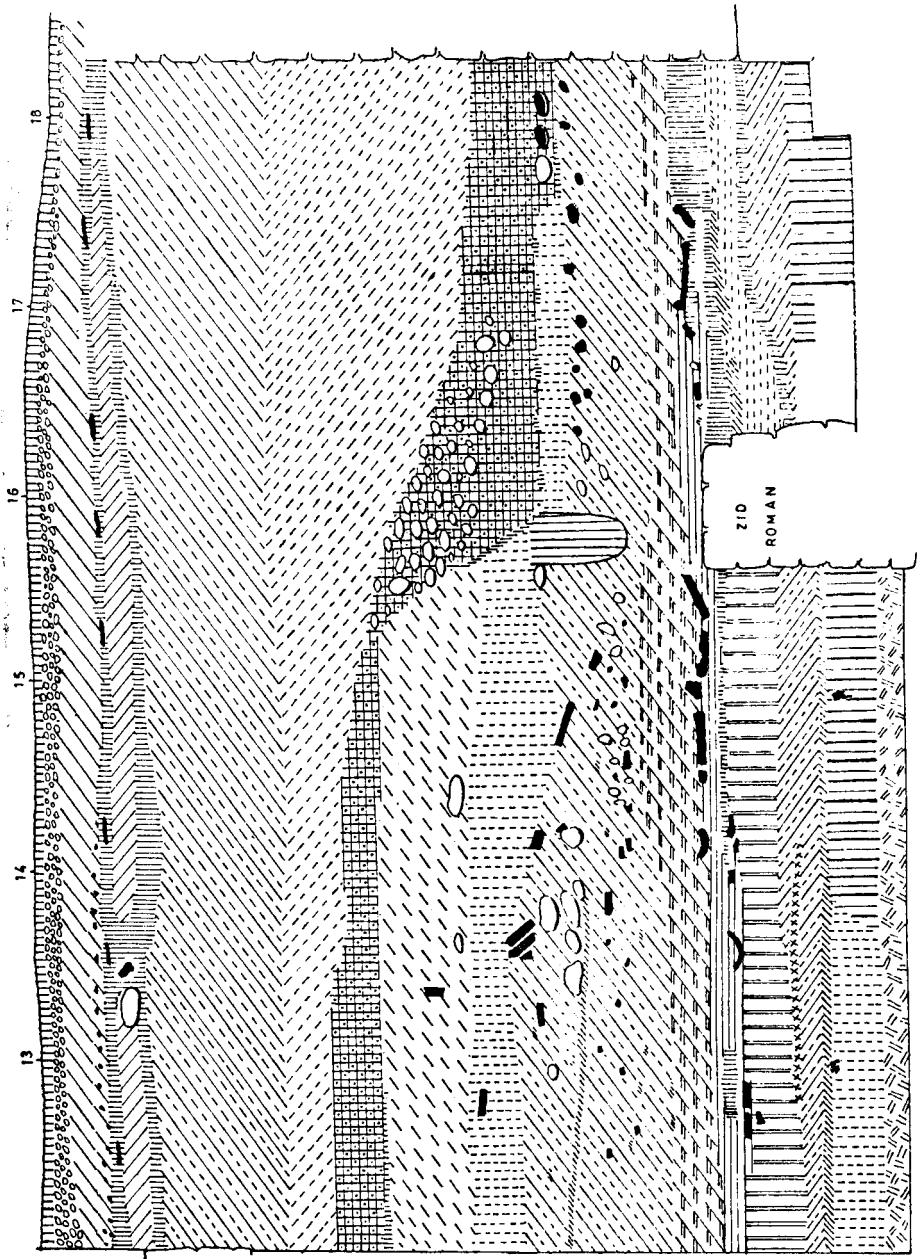

Fig. 5. Profilul de est al secțiunii S I/2. Legenda este identică cu cea de la fig. 2.

mare parte de origine romană⁷³. Pieseile romane din piatră sunt doar în foarte mică parte sculpturale ori epigrafice. Cele care au existat, au fost plasate acolo mai mult de către colecționarii Renașterii. Tot la sfârșitul secolului al XIII-lea, la Alba a apărut un nou palat episcopal, poate și cel al prepoziturii, au fost construite ori reînnoite trei mănăstiri, o biserică parohială etc. Catedralele mai vechi utilizaseră bună parte din clădirile romane interioare, vizibile în ruină. În momentul construcției catedralei romanice târzii, cea precedentă a fost „imbrăcată“ de noua construcție și a fost demolată doar după ce clădirea nouă era în măsură să asigure continuitatea ofierii cultului.

După cum se observă din S III, pietrele scoase din zidul castrului au fost alese, iar cele nepotrivite au pur și simplu aruncate pe pantă.

Desfacerea unei părți din vechea centură de ziduri a castrului roman nu este o realitate unică. Pe teritoriul României, vechile incinte romane au fost parțial refolosite în evul mediu la Drobeta (Turnu Severin), Sucidava (Celei) și, eventual, la Napoca (Cluj). Exemple asemănătoare se întâlnesc și în vechiul regat maghiar. Am reținut ca pe cel mai frapant exemplu analog pe cel de la Arrabona, peste care s-a așezat parțial cetatea episcopală a Györului.

Ce s-a întâmplat ulterior cu latura de nord a vechiului castru al Legionii a XIII-a Gemina? În profilul secțiunii S III nu mai înregistrăm nici un fel de observație stratigrafică utilă. Acoperirea dărâmăturilor romane cu pământ până aproximativ în dreptul bazei celei de-a doua așize a vechiului zid roman nu poate fi datată. Vom constata însă că, în interior, locuirea medievală s-a reluat cu vigoare către sfârșitul secolului al XIV-lea și în primele decenii ale secolului următor.

În legătură cu situațiile de la palatul Apor, inevitabilă este și o abordare a paramentului peretelui exterior, nordic al său. După câte se știe până în prezent, Gh. Anghel restituise o „poartă carosabilă, lată de 4 m și înaltă de 5 m“, cu blocuri cu muchii teșite, gotice, care „ar putea data din secolul al XV-lea, fiind închisă din motive necunoscute, probabil în secolul al XVI-lea“⁷⁴. Prezența portalului și apartenența sa la stilul gotic sunt neîndoielnice. În plus observăm că tot peretele în care a fost încastrat, decapat cu grijă în vederea unor restaurări viitoare, se prezintă extrem de unitar, din punct de vedere constructiv. Practic, deasupra așizelor blocurilor aparținătoare de zidul castrului nu se observă nici un fel de etape intermediare, în orice caz nimic care să amintească de un vechi zid de cetate. Secțiunea schematică generală a perimetrului săpat (fig. 6) mai indică faptul că ancadramentul se ridică de la un nivel mai jos decât nivelul de călcare al locuințelor din vremea lui Sigismund de Luxemburg. În același parament purtător de poartă există două șiruri de ferestre. Cele superioare se deschid printre alte ancadrame mai vechi, astupate. Ferestrele mai vechi au avut profilaturi de Renaștere, cioplite în piatră. Dar, pe lângă trei ce par să fi fost identice, în dreapta celei de-a doua ferestre din jumătatea de est a clădirii se distinge un cadru de piatră diferit, care aparține stilului gotic tardiv. Concluzia se impune: nici un zid de cetate nu putea conține astfel de ancadrame de ferestre.

⁷³ J. Balogh, *Kolozsvári kőfaragó...*, p. 268.

⁷⁴ Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 119, dar aici datarea este sec. XV—XVIII; idem, *Fortificații...*, p. 83.

Or, dacă ancadramentele gotice de ferestre au fost așezate numai atunci când s-a pus problema unui palat, atunci interpretarea prezenței portalului de poartă trebuie să fie diferită?

Prezența unei porți pe latura de nord este infirmată de tăcerea totală a tuturor izvoarelor scrise. Apoi, o asemenea amenajare trebuia

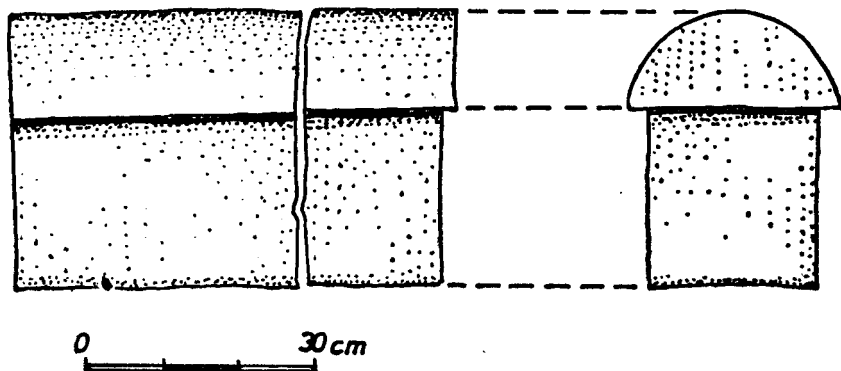

Fig. 6. Bloc de coronament din zidul castrului roman.

obligatoriu însoțită de elemente de flancare care să o protejeze (turnuri laterale ori un turn suprapus), elemente arhitectonice care nu au fost trădate, nici de către cercetarea arhitectonică a palatului Apor, nici de cea arheologică. Căci, așa cum am arătat, S III a fost plasată tocmai lângă geneza portalului gotic, pentru a verifica această posibilitate. De asemenea, nu este deloc normal ca pragul porții să fi fost mai jos decât nivelul de călcare contemporan ei (fig. 6).

Ceea ce fereastra gotică, alăturată portalului, venea să sugereze, este confirmat de către un pasaj al memoriilor lui Nicolae Bethlen. În el se afirmă că o casă fostă a lui Ioan Gálffy de Cucerdea, devenită „casă a turcilor“, a fost demolată, iar materialul ei a fost refolosit de către Ștefan Apor și de către iezuiți⁷⁵. Drept urmare, atât ferestrele cât și ancadramentul de intrare puteau proveni din această construcție. Portalul ca atare nu este deloc incompatibil cu o intrare obișnuită, de casă de locuit. Asemenea profilaturi, apropiate ca mărime, le întâlnim la așa-numita casă Matei Corvin din Cluj, dar și în alte case din Ungaria medievală.

S-ar părea deci că Ștefan Apor a procedat la înălțarea palatului de la o cotă de elevație foarte puțin înaltă. Dacă ne luăm după afirmațiile cronicarului Georg Kraus, în anii 1658-1662 cetatea „a fost dărâmată până la temelie“⁷⁶, astfel încât magnatul Apor nu a trebuit să demoleze mare lucru pentru a-și construi palatul pe traiectul vechiului zid de incintă.

Săpăturile arheologice din secțiunea S I/1 au identificat o succesiune de locuințe aparținătoare secolelor XIV—XV. Ele au fost semiîngropate spre zidul de incintă și la nivelul de călcare în partea opusă. Una dintre

⁷⁵ M. Bethlen, *Elete leirása magától*, Budapest, 1980, p. 895.

⁷⁶ Gh. Anghel, *Fortificații...*, p. 77.

aceste locuințe a servit ca atelier de sticlărie și smălțuire. Prin calitatea materialului produs, ca și prin datare (domnia regelui Sigismund de Luxemburg), locuința-atelier constituie o premieră nu numai pentru topografia internă a Albei Iulii, dar și pentru cultura materială a Transilvaniei în general. Abia în secolul al XVI-lea în zonă vor apare primele case de piatră. Cu datarea cea mai sigură este una a cărei fundații s-au descoperit în profilul de est al lui S I, pe o lungime mai mare de 6,5 m. Probabil tot atunci, dacă nu în cursul primei jumătăți a veacului al XVII-lea, va fi fost construită și locuința înglobată în colțul de vest al palatului Apor.

Amplasamentul locuirilor din fața palatului Apor are șansa integrării într-o schemă topografică „urbană” mai generală. Dacă admitem că poarta de pe latura de sud a vechiului castru roman avusese un pandant nordic — lucru ce nu este probat, dar este aproape obligatoriu — la care se ajungea pe o *via (praetoria sau decumana)*, atunci imediat lângă latura scurtă de est a palatului trebuie să se fi aflat această poartă. Cel mai vechi plan al cetății semnalează acolo două clădiri de formă dreptunghiulară, una interioară, alta exterioară zidului de incintă. În 1603 se găsea pe latura de nord un turn⁷⁷, dar informația nu o putem lega de ceva concret. Harta Visconti (1711) nu mai cunoaște nici un fel de edificiu.

Că topografia castrului a fost parțial urmată de realitatea medievală o dovedește gruparea terenurilor și caselor din jumătatea de nord a cetății figurată pe harta Visconti. În careul dat astăzi de străzile Unirii, Ecaterina Varga și Bibliotecii, existaseră două șiruri de loturi care se aliniau perfect, de-o parte și de alta a acestei vechi artere a castrului. Spre sud vechea arteră pare să fi fost secționată de corul bisericii mănăstirii dominicane (Báthori).

Disponerea locuirii medievale a fost determinată și de absența unor ruine romane stânjenitoare. După cum am constatat din cercetările întreprinse până în prezent, depunerile cauzate de timp nu au depășit grosimea de 0,50 m până în secolul al XII-lea. Această depunere a fost suficientă ca să facă dispărute o mare parte din construcțiile din interiorul castrului: barăcile soldățești. Deja pe profilul publicat de R. Heitel în 1986 observăm că zidurile romane nu au practic nivel de dărâmare. Există fundații oprite la același nivel, înconjurate cu puține cărămizi și țigle⁷⁸. În S I/2 situația se repetă. Or, interpretarea era una singură: barăcile legiunii a XIII-a Gemina avuseseră doar fundații de piatră, suprastructuri de lemn și acoperișuri de țiglă.

Cercetările de lângă palatul Apor au însemnătatea lor. Detaliază un fragment din fortificațiile romane și anexele lor apropiate, luminează asupra destinului lor medieval. Ele descoperă și semnalează, pentru prima dată cu evidență, locuirea posterioară secolului al XII-lea. Este o realitate care trebuie încă căutată prin cercetări noi ori reconsiderată din cercetări vechi, publicate parțial sau deloc. Racordul dintre topografia internă și fortificații este esențial pentru a înțelege mai detaliat istoria documentară. Observația arheologică la Alba Iulia nu poate pleca de

⁷⁷ A. Kovács, *Construcții patronate de Gabriel Bethlen*, p. 6.

⁷⁸ R. Heitel, în *Materiale*, XVI, 1986, p. 187.

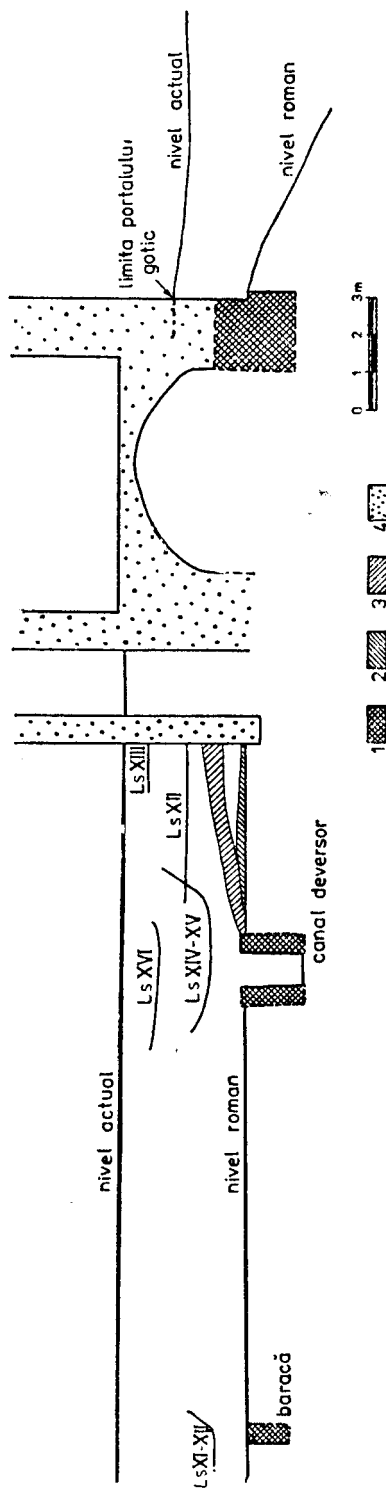

Fig. 7. Schema generală a nivelelor de locuire și a construcțiilor înregistrate de cercetarea arheologică de la palatul Apor. Legenda: 1. ziduri romane; 2. faza I a *via-ei sagularis*; 3. faza a II-a a *via-ei sagularis*; 4. fundațiile palatului Apor. L s — locuință secolul XVI.

la premize și interese limitative. Nici un fel de cercetare nu poate pre-
tinde programatic căutarea exclusivă a vestigiilor romane ori numai
a acelora de la cumpăna dintre primele două milenii creștine. Ar fi o
metodologică nu numai anacronică, dar chiar condamnată, în condițiile
arhicunoscute de perisabilitate a documentului arheologic.

LA CITÉ ALBA IULIA PENDANT LES XI-e—XV-e SIÈCLES

(Résumé)

L'étude analyse largement les préoccupations historiographiques d'après guerre
concernant la cité de Alba Iulia. Toutes les références ayant comme objectif la
reconstitution des réalités médiévales avec ses réussites et échecs y sont marquées
critiquement.

Il suit une brève synthèse qui relève la reprise partielle du castrum de la XIII-e
Légion Gemina, autour de l'an 1000, puis la transformation de la cité en résidence
de comitat, voïvodat de Transylvanie et évêché catholique. Après l'invasion des
Tatars en 1241, la cité fut abandonnée au profit de l'évêché et du capitule. C'est
à peine en 1349 que la cité est mentionnée pour la première fois. Jusqu'en 1461
tout le territoire du castrum roman était réoccupé. Une autre question non élucidée
encore entièrement reste celle du rapport entre la cité et la ville attestée, elle
aussi, depuis le XIV-e siècle.

Les recherches archéologiques menées à Alba Iulia sont réduites et, par cette
principale raison, non satisfaisantes.

À la fin on insiste sur des recherches archéologiques récentes, faites en 1992,
sur la partie Nord de la cité, près du palais Apor. Les conclusions de ces recherches
peuvent être résumées de la façon suivante; c'est sûr que le castrum roman eut une
phase en terre. Sa phase ultérieure, celle en pierre, fut sévèrement démolie vers
la fin du XIII-e siècle pour servir à la construction de la cathédrale romane.

Il n'y a pas d'éléments qui permettaient le débat sur les moments de re-
construction de l'enceinte pendant le Moyen-Âge. Ce qui est certain c'est que sa
répopulation se passe très fortement, près de l'enceinte, sous le roi Sigismund de
Luxembourg (1387—1437). Une porte gothique placée dans la paroi du palais
fut prise de l'intérieure de la cité, à côté des encadrements de fenêtres gothiques
et renaissancistes, seulement à l'occasion de la construction du palais, vers la fin
du XVII-e siècle. À ce moment-là la cité était fortement en ruine, suite aux
destructions provoquées par les Turcs pendant les années 1658—1662.

TABLEAU DES ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Plan du palais d'Apor, avec le placement des sections archéologiques.
Légende: 1. murailles romaines; 2. murailles médiévales antérieures à la
construction du palais; 3. murailles contemporaines au palais.
- Fig. 2. Le profil Ouest de la section S I/1.
- Fig. 3. Le profil Ouest de la section S III.
- Fig. 4. Le parement de la muraille de nord du palais d'Apor en face du profil
Sud de la section S III.
- Fig. 5. Le profil Est de la section S I/2.
- Fig. 6. Bloc de couronnement de la muraille du camp fortifié romain.
- Fig. 7. Schéma général des niveaux d'habitation et des constructions enregistrés
par la recherche archéologique au palais d'Apor.